

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Проблеми філософії права»

обов'язкових компонент освітньої програми

другого (магістерського) рівня вищої освіти

за темою «Проблеми філософії права: предмет, завдання та методологія»

081 Право (правозастосування)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.2021 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2021 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2021 _№ 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 25.08.2021 р. № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Кириченко В. Є.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л. О.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О.А.**
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І.А.**

План лекції

- 1. Предмет проблем філософії права: еволюція поглядів, дискусії, визначення.**
- 2. Філософія права в системі наук, її структура і функції.**
- 3. Проблема методології філософії права.**
- 4. Філософсько-світоглядні основи багатоманітності визначень права. Поняття типу праворозуміння. Основні типи праворозуміння (легістичний, природно-правовий, лібертарно-юридичний).**

Рекомендована література:

Основна:

1. Захарцев, С.І. Філософія і теорія права: монографія : / С.І. Захарцев. - Харків : Панов, 2015. - 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник / Марченко О. В. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с.
3. Нерсисянц В. С. Философия права [Текст] : учебник для студ. вузов, обучающихся по юрид. спец. / В. С. Нерсисянц ; Институт государства и права РАН, Академический правовой ун-т. - М. : НОРМА, 2008. - 648 с.
4. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. - Львів : Галиц. друкар, 2014. - 232 с.
5. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
6. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. - Харків : Право, 2015. - 192 с.
7. Філософія права [Текст] : навч. посібник / О. О. Бандура [та ін.] ; ред. М. В. Костицький, Б. Ф. Чміль ; Національна академія внутрішніх справ України. - К. : Юрінком Інтер, 2000. - 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін. - Х. : Право, 2014. - 208 с.
9. Циппеліус Р. Філософія права : підручник : пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
10. Философия права : хрестоматия : учеб. пособие : рекомендовано МОН України / под ред. Н.И. Панова. - К. : Ин Юре, 2002. - 692 с.

Додаткова:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. - 472 с.
2. Костицький М.В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна. / Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. - С.17-21.
3. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: навч. посібник. - К.: ВД „Стилос”: ПЦ „Фоліант”, 2003. - 382 с.
4. Лобода Ю.П. Феномен права та традиція праворозуміння. / Проблеми філософії права. 2006-2007. - Т. IV-V. - С.84-92/
5. Музика І.В. Філософія права і соціологія права: проблема співвідношення. / Проблеми філософії права. 2005. Т. III. - № 1-2. С.233-237.
6. Патеї-Братасюк М. Філософія права: Навчальний посібник. - Тернопіль: "Видавництво Астон", 2006. - 344 с.
7. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. / Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. - С.22-26.
8. Сливка С.С. Об'єкт і предмет філософії права. / Проблеми філософії права. 2008-2009. - Т. VI-VII. - С.42.
9. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права. / Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. - С. 7-9.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Мультимедійний посібник «Філософія права» [Електронний ресурс]. URL: [http:// www.naiau.kiev.ua/books/mnp_fil_prava/Files/media.htm](http://www.naiau.kiev.ua/books/mnp_fil_prava/Files/media.htm)
2. Перелік основних довідників тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET [Електронний ресурс]. URL: <http://www.philosophy.ru/linx/ linx1.html>
3. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін..— Х.: Право, 2014.-208 с. [Електронний ресурс]. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm
4. Матеріали з навчального предмету «Філософія права» [Електронний ресурс]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/category/26/76/32/>
5. Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры / Раздел Философия [Електронний ресурс]. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/index.htm#fil>

Текст лекції

1. Предмет проблем філософії права.

На сьогоднішній день не існує єдиної точки зору на предмет філософії права. Одностайності немає також серед українських вчених в галузі філософсько-правового спрямування.

В навчальному посібнику Л.В.Петрової *“Нариси з філософії права”* (Харків, 1995) основне питання філософії права звучить як: *“Що насправді є правом?”*

Звідси, предметом філософії права є *“поняття права та його втілення”*, а філософія права *“... виявляє за змінюваними юридичними явищами вічну ідею права, котра розкривається розумом людини. В ній — його сутність”*.

В підручнику *“Вступ до правової філософії”* (Харків, 1997) Шкода В.В. зазначає, що правова філософія *“покликана зрозуміти підвалини права, що кореняться в глибинах культури. А в ширшому розумінні — зрозуміти людину завдяки розумінню права”*. Отже, предметом філософії права є культурні підвалини права, сама людина, яка вивчається крізь призму права.

В підручнику *“Философия права”* (М., 1997) російського дослідника в галузі **філософія права** Нерсисянца В.С. подане наступне визначення предмету філософії права: *“Предметом філософії права є право в його розрізненні та співвідношенні з законом”*.

Філософія права, згідно Алексєєва С.С. (*“Философия права”* (М., 1997)), - це наукова дисципліна, яка *“... покликана дати світоглядне пояснення права, його сенсу та призначення, обґрунтувати його під кутом зору сутності людського буття, існуючої в ньому системи цінностей”*. Однак філософія права - *“не лише ідеї, але й реальне правове життя...”*

Предметом філософії права, згідно Тихонравова Ю.В. (*“Основы философии права”* (М., 1997)), є сенс права, тобто питання про те, *“...внаслідок яких універсальних причин і заради яких універсальних цілей людина встановлює право”*.

В статті Керимова Д.А. *Предмет философии права // Государство и право. 1994. № 7. - С.7.* зазначається: *“Будучи пізнавальним базисом усієї системи юридичних наук, філософія права — наука багатопланова, має у своєму складі низку компонентів. Це не тільки система методів, а й вчення про них, не лише загальнонаукові, а й частково наукові засоби пізнання, не лише загальні, а й спеціальні способи пізнання. Усі компоненти пов'язані між собою, взаємно пронизують і збагачують один одного, створюючи те синтезоване утворення, яке називається філософією права. Саме через свою універсальність філософія права є інтегральним регулятором у науковому пізнанні та пізнавальним стрижнем будь-якого правового дослідження”*.

Незважаючи на розмаїття поглядів на предмет філософії права, безперечним є наразі те, що **філософія права – самостійна галузь знання філософії і юриспруденції**. Вона займається дослідженням смислу права, його сутності, цінності і значення у житті людини і суспільства. Тобто, об'єктом вивчення цієї

наукової галузі є право. Ця думка одностайно підтримується всіма дослідниками філософії права.

Проте специфіку окремої науки відображає не об'єкт, а її предмет. Оскільки, як часто це і буває в науці, з приводу визначення предмету філософії права серед фахівців одностайності так і не склалося, в решті-решт предметне коло проблем філософії права все ж окреслилося.

Предмет філософії права можна сформулювати в наступних позиціях:

- це сенс і призначення права;
- це сутність права, як засобу саморегуляції суспільства, як міри влади;
- це культурні підвалини права,
- це сутність права у співвідношенні з законом.

Дехто обмежує предмет філософії права лише вивченням її історії або системи методів пізнання права тощо.

В цілому, відповідь на питання про предмет філософії права передбачає відповідь на питання “Що таке право?” і залежить від філософської орієнтації дослідника, яка, в свою чергу, пов'язана з онтологією і сутністю права.

З одного боку, відштовхуючись від того факту, що існує розмаїте поле поглядів на предмет філософії права, навіть протилежних між собою, можна ніби зробити висновок, що ця галузь науки недостатньо ствердилась.

Але це не вірно, про що свідчить давня латинська мудрість:

“Contraria noncontradictoria sed complementa sunt” (в

перекладі: **“протилежності не спростовують, а доповнюють одна одну”**).

Отже, природа, сутність, специфіка, особливості, співвідношення права з іншими соціальними нормами, сенс, місце і значення у системі філософського знання тощо – є у різних визначеннях. І все це дійсно розглядає філософія права.

Як самостійна галузь знання і навчальна дисципліна філософія права почала утверджуватися лише в період Нового часу, а саме в епоху Просвітництва. Вже у XVII ст. філософію права як навчальну дисципліну стали викладати студентам західноєвропейських університетів. Так, в 1661 році в Гейдельберзькому університеті (Німеччина) Самуїл Пуфендорф (1632 — 1694) прочитав першу лекцію з філософії права. Пізніше — на поч. XIX ст., (з 1811 р.) - в цьому ж університеті на кафедрі фундаментальної філософсько-правової науки читав свої лекції Г.Ф.Гегель.

Ряд вчених (наприклад, **П.Г.Редькін**) вважають, що “творцем філософії права” є **Гуго Гроцій (1583-1645)**, нідерландський юрист, історик і політик, ідеолог Нідерландської буржуазної революції, автор праці ***“Про право війни і миру”***). Так, **П.Г. Редькін** стверджував, що Гроцій першим відокремив вчення про право від науки, відомої під назвою “політика”, а до цього філософія права і політика ототожнювалася. Цим ніби Гроцій надав самостійності філософії права як науці.

Інші вчені, такі як **П.І.Новгородцев**, вважали, що називати Гуго Гроція основоположником природного права і всієї нової філософії права не можна, бо

це є наслідком перебільшеної оцінки заслуг ученого з боку його німецьких учнів і прихильників. Своєрідність цього письменника полягає радше в тому, що він відкриває раціоналістичний напрямок у філософії права, що являє новизну методу, а не ідеї.

Однак в проблемі визначення витоків філософсько-правового знання доречно було б звернутися до конкретного соціального простору. Адже особливе місце в розвитку світової філософії права посідає **німецька філософія права**. Адже саме *Німеччина стала батьківщиною класичної філософії права*:

- **Німеччина дала світові найвеличніші здобутки в галузі філософії права, втілені в концепціях Канта і Гегеля.**
- **В Німеччині в системі університетської освіти вперше передбачено булонавчальну дисципліну “філософія права”.**

Появі в загальній системі наук філософії права передував особливий дух часу. *Пригадаємо, XVII – XVIII ст.*, іншими словами **Новий час** — це епоха поширення та панування раціоналізму, механіцизму, яка ввійшла в історію під назвою епохи Просвітництва.

В цей час в науковий обіг ввійшли поняття: *“універсальне право” та “цивільна філософія”*, що відображали суть одного й того ж феномену: цивільна філософія означала загальне вчення про державу, її походження, природу і право, а універсальне право визнавало своєю основою не римське право, а філософію. Тому терміни універсальної та філософської юриспруденції були синонімами.

Починаючи із зародків нової науки вважалося, що *філософія є передумовою і попередницею юриспруденції. “Досконалим юристом може бути лише гарний філософ”*. Окремо в даному контексті слід сказати про одного з засновників Української Академії наук, видатного соціолога та філософа права **Богдана Кістяківського**, який навчався в університетах Київському, Дерптському, Берлінському, Паризькому, Стразьбурзькому (де і захистив докторську дисертацію з філософії) та Гейдельберзькому, а наприкінці життя став деканом юридичного факультету Київського університету.

Хоча межа століть XIX-го й XX-го в українській філософсько-правовій думці засвідчила й інший приклад: серед найяскравіших зірок філософської думки склалася ціла плеяда випускників юридичних факультетів: Микола Бердяєв (закінчив Київський університет), Євген Трубецький, Павло Новгородцев, Сергій Булгаков, Іван Ільїн, Борис Вишеславцев та Семен Франк (Московський університет), Олександр Ізгоєв (Новоросійський університет, Одеса), Петро Струве (Петербургський університет), Михайло Туган-Барановський (Харківський університет).

2. Філософія права в системі наук, її структура і функції.

В історії філософсько-правової думки склалися дві точки зору на трактування філософії права. З одного боку, її розглядали як поширення загальної філософії на правову проблематику, а, з іншого, - як частину теорії права, яка спеціалізується на проблемах методології.

В сьогоденній науці “філософія права” сформувалося ще одне бачення її в системі наук: філософія права – це його світоглядне розуміння.

Зі сказаного є очевидною проблема статусу науки. Адже залишається невирішеною проблема: до якої дисципліни все ж відноситься філософія права: філософської чи юридичної? хто повинен її викладати студентам: філософ зі знаннями юриспруденції чи юрист зі знаннями філософії?

Зараз більшість науковців вважають її ближчою до юриспруденції, але її розвиток все рівно тісно пов'язаний з розвитком філософської думки. Таким чином, слід зробити висновок, що **філософія права є міждисциплінарною галуззю**.

Філософське пізнання – сфера загального, правове пізнання – сфера особливого. Шлях від філософії до філософії права іде від загального через особливе до конкретного (до істини про право). Шлях юриспруденції до філософії права іде від особливого через загальне до конкретного. Як бачимо, різними шляхами досягається однаковий результат. І тут нема ніякого протиріччя, все залежить від загального стану філософії і юриспруденції, політико-ідеологічних чинників та наукових традицій в конкретній країні.

Адже довгий час, в період радянської доби філософія права в СРСР розроблялась у рамках загальної теорії права і не мала статусу окремої науки. Це гальмувало її розвиток. Однак тепер, отримавши такий статус, філософія права покликана виконувати ряд функцій методологічного, гносеологічного, аксіологічного характеру.

Але ще й зараз дискутується *питання щодо співвідношення цих галузей (філософії права та загальної теорії права)*: одні вважають, що філософія права вужча за теорію права, інші навпаки, що теорія права є її підосновою.

Насправді такі вислови є некоректними, бо **філософія права та загальна теорія права — це різні дисципліни, які мають різний предмет**:

- теорія права досліджує закономірність виникнення і розвитку права,
- філософія права вивчає світоглядне розуміння права і закону.

Так само як існують різні галузі науки, існує і світоглядне розуміння категорій цих наук, що втілюються у різні види філософського знання: філософія історії, фізики, хімії, моралі, релігії тощо. У них однакові завдання по відношенню до свого предмету і цим вони схожі, але кожна з них має свій предмет. І тут вони різні.

У вирішенні питання взаємозв'язку філософії права з філософією, очевидним є те, що **філософія права межує з такими галузями філософії, як етика, онтологія, антропологія, аксіологія, епістемологія тощо.**

У праві до філософії права найближчими є теорія права і держави та соціологія права.

Функції філософії права.

До функцій філософії права відносять:

1) світоглядну, оскільки з впевненістю можна стверджувати, що філософія права – це моральний осередок законодавства. Вона покликана описувати право не таким, як воно є, а таким, яким воно повинно бути. Вона розглядає позитивне право з боку його розумності, справедливості, істинності, цінності тощо, але для цього потрібно вийти за його межі. По суті, **філософія права займається пошуком істини про право.**

2) методологічну, адже філософія права займається розробкою методів вивчення правової реальності. Цих методів досить багато і вони являють собою різні інструментальні засоби і способи добування відомостей про загальні основи, які визначають сутність права.

З філософії права правознавці черпають методи і принципи, необхідні для проведення конкретних досліджень).

3) гносеологічну (пізнавальну). Філософія права дозволяє суб'єктам пізнання направляти свої інтелектуальні зусилля у бік найзагальніших проблем буття правової реальності, її сутнісних протиріч. Філософія права вибудовує філософські моделі правових феноменів, пояснює їх і інтерпретує їхні смисли відповідно до вихідних філософських посилок.

4) аксіологічну (ціннісно-орієнтаційну). У сфері права зосереджено чимало цінностей, вироблених цивілізацією за історію її розвитку. Одне із завдань правової філософії полягає в тому, щоб вибудувати ієрархію цих цінностей, виявити серед них пріоритети і переконливо обґрунтувати логіку утвореної ієрархії.

Філософія права прагне переконати соціального суб'єкта (будь то індивід, спільнота або держава в особі тих, хто нею управляє) орієнтувати його буття усередині правової реальності, його правотворчу, правозастосовуючу і правоохоронну діяльність на вищі гуманістичні цінності — справедливість, добро, благо.

5) виховно-освітню.

Вивчення філософії права перекладає фундаментальні філософські проблеми на мову морально-правових понять, сприяє росту поваги до права, веде до поглибленого розуміння того, що все неправове, злочинне є принизливими для людини, суперечить її високому призначенню.

Класична філософія права доводить, що повага до особистості, гідності, прав і свобод кожного більшою мірою відповідає сутності людини, ніж протилежне відношення.

3. Проблема методології філософії права.

Будь-який науковий аналіз і пошук істини потребує правильного **методу** (*від грецьк. слова “methodos” - засіб, шлях пізнання*). А щоб отримати від наукового аналізу правильний результат, і шлях до нього повинен бути

правильним. Тому велике значення в науковому дослідженні посідає метод, як шлях дослідження або спосіб пізнання.

Наукова методологія - це вчення про метод, його загальні можливості, принципи, на які він спирається. Тобто вона розглядає питання “наскільки за допомогою даного методу можна досягнути поставленої мети?”.

Але оскільки в ній є багато різних напрямів, залежних від світогляду тих чи інших наукових спільнот, то кожний з них має свою методологію і намагається досягнути бажаного результату своїми методами.

А чи може бути універсальна методологія?

Правова тематика вивчається всією юридичною наукою (від теорії держави і права до галузевих наук).

Предметом юридичної науки є позитивне право (офіційно-владна данність, тобто 1) всі владно визнані джерела чинного права (закони, підзаконні акти, санкціоноване звичаєве право, судові прецеденти тощо), 2) всі офіційні установи, наділені законною силою, тобто — закон.

Тому методами і засобами юридичних наук (юриспруденції) є:

- юридико-політичне опрацювання нормативного матеріалу;
- коментування, систематизація та класифікація нормативного матеріалу;
- розроблення питань законодавства і правозастосування, юридичної техніки тощо.

Філософсько-правова наука цим обмежитися не може. Адже її методологічним питанням є ширші проблеми, ніж просто позитивне право, закон. А саме:

- що дійсно є правом?
- в чому полягає загальна ідея права як форми суспільної свідомості, елементу культури та нормативної системи?

У філософії права багато хто вбачає за основний метод філософську антропологію, в центр уваги якої ставиться природне право, яке базується на природі людини. Отже, ключ до істини, мабуть, в самій людині. Її ніби і треба вивчати. А оскільки людині, крім раціональних дій, властиві також ірраціональні, то постає питання: які з них є головними? Науковці приходять до висновку, що саме ірраціональність складає специфіку людини.

В чому ж полягає природа людини, її сутність? Людина тілесно-духовна (біосоціальна) істота, в якій тварне і творче злине воедино. Тому існує тілесний і духовний світ людини. Духовний – це свідоме, світ цінностей, мета і сенс життя людини. Тілесне – це несвідоме, інстинктивне. За З.Фрейдом, свідоме і несвідоме в людині співвідносяться як вершник і кінь: кінь – несвідома, рушійна енергія, вершник свідомо визначає спрямування цієї енергії до певної мети.

Але погляди на природу людини у науковців різних напрямів теж різні. Тому на сьогоднішній день не існує будь-якої універсальної методології. Отже і досягнення істини теж відносне. Представник кожного напрямку саме свої результати визнає наближеними до істини. І цей плюралізм думок може свідчити лише про те, що, виходячи з встановленої нами вище формули, істина

десь посередині, бо вказані шляхи повинні не заперечувати, а доповнювати один одного.

Оскільки в філософсько-правовій галузі знання успішно працюють і філософи, і юристи, то діапазон методів подвійно розмаїтий.

У філософії права застосовують наступні:

- **філософські методи:** діалектичний, екзистенціального підходу, ідеалістичний, феноменологічний, позитивістський, антропологічний, трансцендентального синтезу та ін.
- **загальнонаукові методи:** аналізу, синтезу, індукції, дедукції, співпадиння логічного та історичного, системний та ін.
- **спеціально-правові методи:** формально-догматичний, порівняльно-правовий, соціологічно-правовий тощо.

Зупинимосся коротко на характеристиці окремих філософських методів, оскільки загальнонаукові, будучи застосовуваними іншими галузями знання, як правило, відомі.

Філософсько-ідеалістичний метод дозволяє побачити в праві його духовну сутність, помислити його як атрибут людського духу, досягнути його духовний смисл.

Філософсько-антропологічний підхід до права допомагає виявити гуманістичний вимір в праві, його антропологічний зміст, зрозуміти його як невід'ємне від людини явище, як передумову її повноцінного розвитку, самовизначення та самоздійснення.

Феноменологічний метод — це спроба розглянути право із точки зору його “чистої сутності”: в суб'єктивних, але надіндивідуальних, загальнозначущих схемах повсякденного людського правового духовного досвіду є прообрази категоріальних структур правосвідомості, структури, що виступають матрицями теоретичних правових ідей. Феноменологічний підхід до права акцентує увагу на ідеї автономного самодостатнього існування права як духовного феномену, витoki якого в індивідуальному бутті.

Представники **герменевтичного методу** акцентують увагу не так на поясненні права як того, що вже є, існує і лишень треба пояснити його причинно-наслідкові обумовленості, як на феномені розуміння права, виходячи із власного досвіду, думки, передрозуміння, що виростає із визначеної наукової традиції, повсякденного досвіду, виховання, спілкування, культури тощо.

Комунікативний метод передбачає сприймання правової реально як специфічного поля смислів і значень, своєрідного тексту, який вимагає прочитання та розуміння багатьох і в результаті взаєморозуміння, знаходження істини через діалог, спілкуванн тощо.

На сьогоднішньому етапі філософсько-правове знання будується на принципі взаємодоповнення методів.

Загальнонаукові методи — це методи логіки (формальний та неформальний), які широко використовуються у філософсько-правовому знанні.

Часто важкодоповнювальними є загальнофілософські та загальнонаукові методи, як, наприклад, герменевтичний і метод аналізу. Проте навіть і таке поєднання в філософсько-правовому знанні стає можливим. Аналітично-герменевтичний характер мають дослідження таких філософів права як І.Грушке та А.Арніо.

Філософія права використовує також і **спеціально-правові методи**, а саме формально-догматичний, порівняльно-правовий та соціологічно-правовий.

Формально-догматичний метод використовується для аналізу нормативно-правового матеріалу, знаково-нормативної реальності.

Порівняльно-правовий метод вимагає мислити право у нерозривному зв'язку з конкретною культурою, як результат творчості певного народу, бачити його як форму вираження унікального духовного досвіду цього народу тощо

Соціологічно-правовий метод дозволяє побачити право як соціальне явище, знаряддя ствердження балансу між різними соціальними групами, забезпечення соціальної злагоди, організованості соціального цілого, збереження усталеного порядку.

Сутність **юридичного методу** полягає у русі від простішого, поверхового рівня знання до складнішого, глибиннішого, від емпірично-чуттєвого до теоретично-дискурсивного, від поняття, простої думки про право — до наукової теорії, від досягнутого рівня теорії - до найбільш розвиненого, багатшого рівня тощо.

Отже, сучасна тенденція розвитку методології філософсько-правового знання зводиться до **поліметодологізму**. Вона прийшла на зміну монометодології, яка панувала в радянському правознавстві, в якому не було місця для філософсько-правових досліджень.

4. Філософсько-світоглядні основи багатоманітності визначень права

Розуміння права — це доволі непросте і дуже важлива для людини, суспільства проблема. Що це означає?

Давньокитайський філософ Лао-цзи стверджував, що сутність глиняного глечика полягає аж ніяк не у глині. Глина — це тільки матеріальна частина глечика. Сутність же створюється порожнечою усередині нього і точками дотику глини з порожнечою.

Так і наука про право складається не тільки зі знань про нього. Її сутність визначається тими точками, де знання зіштовхується з незнанням. У цих точках народжується питання і проблеми.

Право в різних культурах, в різних епохах сприймалося, трактувалося, розумілося по-різному.

Для народів, що входять в сім'ю загального права, право визначається як сукупність загальних принципів, які адекватно відображають основні життєві потреби та інтереси людей і є загальнообов'язковими для виконання.

Для країн, що складають романо-германську правову сім'ю, право — це виписані законодавцем норми, які окреслюють певні межі поведінки, щось дозволяють, а щось забороняють, і є загальнообов'язковим для виконання всіма індивідами.

Для країн, що складають сім'ю мусульманського права, право — це сукупність релігійних правил поведінки, які є загальнообов'язковими для виконання.

На трактування права впливають найрізноманітніші чинники. В одному випадку на перший план може вийти релігійний чинник, який, домінуючи над іншими, “одягає” право в релігійний зміст, створює синтез суто правового та релігійного. В іншому — на передній план виходить державно-політичний чинник і, домінуючи над іншими, зумовлює розуміння права як писаної законодавцем норми поведінки. Ще в іншому випадку, де сильне громадянське суспільство, яке існує на паритетних засадах із державною владою, прижилося розуміння права як загальних принципів, тобто природного права, що має свої витоки чи то в Богові, чи в природі, чи в людському розумінні.

Загалом, право можна розуміти дуже механістично, частково, усічено, звівши його до писаних законодавцем норм, правил. В тоталітарних державах, як правило, існує монологічна парадигма розвитку права: держава — єдиний “автор” права, єдиний “тлумач” його, єдиний “шукач” істини в праві тощо. Народ, громадянство, окремішні індивіди до розвитку права не мають ніякого стосунку. Державна влада, зрозуміло, нав'язує суспільству своє розуміння права, суспільство ж, будучи слабшим від влади, змушене прийняти це розуміння права і керуватися ним. Таке монологічне розуміння права та його розвитку сприяє “консервації” тоталітарного устрою надовго, як це було, наприклад, в колишньому СРСР, або ж відбувається в посттоталітарній Україні, де існують доволі виразні риси в дещо пом'якшеному вигляді тоталітарного способу життя.

Але в суспільстві може бути утверджена і діалогічна парадигма розвитку права, тобто право можна розуміти як процес, діалог, в якому беруть участь окремішні індивіди, їх об'єднання, громадянське суспільство, державна влада тощо. В їх спільному пошукові з'являється істина в праві, відшукується право як таке. Таке розуміння права і його розвитку властиве суспільствам, де домінує громадянство, де здійснюється розумне партнерство влади і громадянства, де стверджується демократія як спосіб життя.

В сучасній філософсько-правовій науці склалася типологія праворозуміння, тобто певна класифікація способів трактування права. Згідно цієї типології виділяють наступні **3 типи праворозуміння**:

- **легістський тип праворозуміння;**
- **природньоправовий тип праворозуміння;**
- **лібертарно-юридичний тип праворозуміння.**

Легістський тип праворозуміння.

Легістський тип праворозуміння набув назву від поняття **легізм** (від латинського слова **lex (legis)** — **закон**). Тут заперечується об'єктивна сутність права і визнається за правом абсолютна залежність від офіційної волі влади. Цим воно ототожнюється із законом як примусово-обов'язково-встановленим владою.

Таке розуміння права передбачає ігнорування правами людини і громадянина, апологію влади і гіпертрофію її нормотворчих можливостей. В комплексному розумінні легізм являє собою нормативне вираження авторитаризму.

Легізм як тип праворозуміння має давню історію.

Вже в IV ст. до н.е. в Китаї існувала школа легістів, засновником якої прийнято вважати **Шан Яна**, правителя області Шан. Його думки викладені в книзі **“Книга правителя області Шан”**.

В умовах кризи державно-політичного життя **Шан Ян** пропонував розширити чиновницький та каральний апарат, зміцнивши тим самим державу, і при допомозі цього апарату примусити народ старанно працювати і поповнювати державну казну. Народ повинен шанувати державну владу, яка повинна бути вивищеною над народом, бо тільки завдяки їй Китай як такий існує. Народу не можна дозволяти забувати про своє основне заняття – працю на землі, бо він може деградувати, віддавшись розвагам і тоді Піднебесна загине. Щоб цьому запобігти, необхідно застосувати систему жорстких державних приписів, в яких треба чітко окреслити, що народу дозволено. Ці приписи мають бути для всіх загальнообов'язковими, містити санкції для порушників цих правил. Ці приписи називаються **законом** – **фа** на відміну від ритуалу – **лі**.

В латинізованому варіанті система дістала назву **“легізму”**. Ця система була покликана уніфікувати все суспільне життя, заборонити всіляке вільнодумство, особливо **конфуціанство**. Передбачалась строга система покарань для порушників норм. Система норм була спрямована проти приватної власності, будь-якого збагачення населення – багатою має бути лише держава. Заохочувались доноси, нетерпимість, колективна відповідальність, будь-які засоби і шляхи зміцнення державної влади. В цій ідеології держава мислиться як самодостатній політичний інститут, сенс і мета існування суспільства. Ця теоретична схема активно захищала східну деспотію. Політична система ґрунтувалась на строго централізованому апараті управління. Азіатський спосіб виробництва складав основу економічного життя деспотії. Покарання і примус стали звичним явищем. Суспільство було однорідним в соціальному плані. Легізм дозволяв поділ його лише на управлінців і підлеглих.

Автор **“Книги правителя області Шан”** писав, що, для того, щоб зберегти природну гармонію, повернути людей до доброчинства, запобігти суспільній деградації: **“...той, хто прагне влади в Піднебесній, повинен карати ще до того, як вчинено провину, тоді зникнуть і тяжкі злочини. Коли стануть нагороджувати людей, що повідомили про злочини, то не промайнуть непоміченими навіть найменші провини. Якщо, керуючи народом, можна буде досягнути такого становища, коли зникнуть важкі злочини і найменші провини не будуть залишатись непоміченими, то в державі буде панувати порядок, а коли в державі порядок, то вона неминуче буде могутньою. Такий мій метод повернення до доброчинства шляхом смертних кар та примирення справедливості з насильством”**..

Легісти вели жорстоку боротьбу проти філософії, бо вважали, що вона вчить людей думати, мати свої погляди на життя, а це приносить державі шкоду, бо такими людьми важко управляти так, як необхідно чиновництву.

В **Новий час** одним із перших легізм обґрунтував **Томас Гоббс**, автор знаменитого твору *“Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської”*.

В **XIX ст.** теоретичною засадою легістського праворозуміння став такий філософський напрямок як **юридичний позитивізм**. Представником юридичного позитивізму в **II пол. XIX ст.** був **російський** вчений, юрист **Г.Ф. Шершенєвич** (*“Загальна теорія права”. Вип.1. М., 1910, “Філософія права” М., 1911*). А також західні мислителі-правники **Ганс Кельзен, Дж.Остін, Ш.Амос, Б.Віндшайд, К.Бергбом, П.Лабанд, А.Цітельман, С.Пахман, Є.Васьковська, Д.Грім** та ін.

Представники цього напрямку заперечували теорію природного права (що це за право, яке ніде письмово не зафіксоване?). На їх думку, єдино можливим і правильним є лише державне, позитивне право — на противагу природному, так званому негативному праву. Негативне, бо чітко невиписане, невизначене, неокреслене, незмінне тощо.

Оскільки державне право є чітко визначене, виписане, окреслене, і має конкретно-історичний характер, тому змінне, то оцінка й критичний аналіз його не допускається.

Юриспруденція, згідно позитивістів, має справу не з сутностями, а лише з правовими явищами. Вона має бути лише формальною наукою про позитивне право. Основні методи цієї науки мають бути спостереження і “точні” методи фіксації явищ та описування їх взаємодії та звязку (аналогічно природничим наукам), а не дослідження “метафізичних” першопричин явищ.

Згідно юридичних позитивістів пізнати сутність права та держави неможливо і немає потреби.

Право з позиції юридичного позитивізму є сукупністю правил поведінки — норм, які дані об’єктивно і не потребують обґрунтування. Соціальним призначенням права, тобто цих норм, є забезпечення соціального компромісу. Норма — це стала, раз і назавжди дана догма, наказ, веління, нормативні міркування законодавця.

Юридичний позитивізм, як і позитивізм загалом, був зосереджений на явищах, одиничних феноменах. Розвиток юридичного позитивізму був пов’язаний із вивіщенням ролі держави як форми втілення розуму і збільшенням в цих умовах питомої ваги і значення державних нормативних актів в системі джерел права. Це була ідеологія захисту офіційного, наявного закономірності проти всього роду критично і опозиційно (“непозитивно”) налаштованих вимог і уявлень про “природне”, “належне”, “ідеальне”, “розумне”, “справедливе” тощо.

У філософії права, згідно юридичного позитивізму, необхідно використовувати формально-логічний підхід до права. Як стверджував засновник “вчення про чисте право” **Ганс Кельзен**, право необхідно “очистити” від суспільних

відносин, а юриспруденцію — від культурних параметрів, оціночних сенсів, від “метафізичних” положень про природу, причини, сутність права тощо, що веде до неточності висновків.

В сучасних умовах сутнісні риси легізму як специфічного праворозуміння збереглися. **До основоположних ідей та принципів легізму можна віднести наступні:**

- **держава – це особлива цінність, що займає винятково шанобливе становище в суспільно-політичному просторі.** Міцна держава – це ціль, до якої мають прагнути громадяни, які є лише засобами досягнення цієї цілі. Жодної цінності для державної влади людина як така не складає;

- **стверджується принцип етатистського патерналізму, тобто принцип опікунського відношення держави до людини** – держава-благодійниця однаково дбає про всіх своїх громадян, знаючи краще від них, що їм треба, і видаючи їм блага, обдаровуючи всім необхідним і правом в т. ч. В цій ідеології звучить недовіра до громадян з боку влади, стверджується підхід до людей, як таких, що “не дозріли”, “не доросли” до здатності самим про себе подбати. Це ідеологія принизливо-примусового ставлення до громадян як неповноцінної сторони стосовно державної влади, її носіїв і держави як самодостатньої інституції;

- **держава виступає єдиним суб’єктом права – вона його творить, є його автором і застосовує.** Громадяни є лише об’єктом впливу права, яке творить держава. До правотворення громадяни не мають відношення;

- **право мислиться як сукупність правил поведінки, що мають загальнообов’язковий характер, охороняються державою від порушень і містять в собі санкції, спрямовані на захист цих правил** – моделей поведінки, бажаної для держави. Виходячи з такого визначення права, відрізнити закон і право в легістському праворозумінні неможливо, вони ототожнюються; інших форм права, окрім нормативної, легізм не визнає. Право, тобто закон, мислиться самодостатнім, як і держава.

- **в праві належить цінувати його примусово-владну сутність, те, що воно – втілення і вираження владно-державного веління.** Жодної уваги до того, наскільки правовим є зміст державно-владного припису, тобто закону чи підзаконного нормативного акту, легісти не виявляють. В легізмі поняття “правовий закон”, “неправовий закон” не вживаються. Безвідносно до змісту припису, в легізмі постулюється ідея загальнообов’язковості державно-владного припису. Свобода трактується як поведінка, увідповіднена законові, який може бути і свавільним, неправовим. Загалом же, легізм не звертається до понять свободи, формальної рівності, справедливості, трактуючи право, його сутність, визначаючи його поняття;

- **наголошується на ідеї кратичної (силової, примусової) функції права** – легізм як ідеологія цілковито спрямований на захист держави, а не громадян. Про основну функцію права – людинотворчу – в легізмі не мовиться взагалі;

- **допускається мінімум моралі в праві** – рівно стільки, скільки треба державі, а не громадянам; моральним і виправданим оголошується все, що служить

зміцненню і збереженню непорушності держави, працює на її благо, благо, інтереси, потреби суспільства до уваги не беруться;

- *в гносеологічному аспекті акцентується увага на вивченні формально-логічної сторони права, а не змістовної*, тобто суто правове пізнання підмінюється технічно-інструментальним підходом – відгадування “букви закону”, а не пізнання “духу права” є для легіста найважливішим;

- *людині відведено мінімум місця*. Це праворозуміння заперечує ідею Бога, релігію, церкву, етику, метафізику. В ньому людина залишається віч-на-віч з державою, що зумовлює заздалегідь нерівноправний їх діалог і збільшує її досвід соціальної поразки; легізм – це не гуманістичне праворозуміння, і як таке не придатне для обслуговування демократичних суспільних відносин.

Звісно, вивчення права з позицій легізму (формально-логічного та юридично-догматичного підходів) необхідне.

Проте тут є **ряд недоліків**: 1) обмеження теорії права розробкою догми права, 2) дослідження лише його формального боку є за суттю підміною власне наукового вивчення права формально-технічним описуванням. Це веде фактично до ототожнення права і закону. Жодних суттєвих відмінностей в такому разі між ними виявити неможливо.

В результаті позитивісти прийшли в кінці кінців до крайнощів:

- *англійський позитивіст І.Бентам* вважав природне право словесною химерою, фікцією, а невідчужувані права людини — химерою уяви.

- *російський позитивіст В.Катков* запропонував взагалі відмовитися від поняття “право” і замінити його словом “закон”, оскільки, як стверджував він, такого “особливого явища “право” немає в реальності”.

Природньоправовий (юснатуралізм) тип праворозуміння.

В природньоправовому типі праворозуміння увага зосереджена на **проблемі співвідношення права і закону**. Однак єдиного погляду на вирішення цієї проблеми юснатуралізм не запропонував.

Склалося ряд концепцій, в яких мова йде, з одного боку, про “розумне право”, “природне право”, “ідею права”, “справедливе право”, а, з іншого — про “волеустановлене право”, “позитивне право”, “офіційне право”, “державно-владні приписи”.

Однак у всіх цих концепціях право мислиться не як суб'єктивне, свавільне владне веління, витoki якого неминуче знаходяться в державі, а як явище об'єктивне, самостійне, що має власну сутність, власну природу, пронизане власним принципом — принципом формальної рівності.

Юснатуралізм як тип праворозуміння розроблявся ще в **часи Античності**.

Античні мислителі (піфагорійці, софісти, Платон, Арістотель, Епікур та ін.) наголошували на ідеї залежності життя полісу від космічного порядку. Життя людини (її доля, Фатум, Рок), держави та правових порядків

визначається космічно-глобальним буттям. Космічним принципом є Логос (Розум). Він будує людське життя, суспільство відповідно до космічної справедливості і стає законом полісу. Найбільшим злом греки вважали анархію та беззаконня, бо вони руйнують космічний порядок життя. Рівновага, пропорційність, справедливість, істина, краса, принцип розумності є характеристиками космічного буття.

Зокрема, **Аристотель** в “*Нікомаховій етиці*” стверджував, що той, хто вимагає, щоб панували не розум (логос, бог, природа) і закон, а лише люди, той хоче зловживань владою і тиранію.

Політичне право, згідно Аристотеля, поділяється на природне та волеустановлене. Волеустановлене право має відповідати природному праву, що однакове скрізь і не залежить визнання чи невизнання його.

Природне право — це сукупність принципів обов'язкового порядку, які мають значення незалежно від людської згоди та установлень. Тому вони розумні і справедливі “для всіх часів і народів”.

По такому ж принципу Аристотель будував своє вчення про державу. Появу держави він пояснював політичною природою людини і стверджував, що “правильними” формами державного устрою є лише ті, що відповідають спільному благу всіх, відповідно, до принципу природної справедливості.

Згідно Аристотеля, витоки приватної власності також містяться в природній любові людини до самої себе. Тому філософ шанобливо ставився до прагнення людини бути приватним власником, оскільки цей природний егоїзм є розумним і прекрасним, хоча водночас засуджував користолюбство та надмірне збагачення.

За Аристотелем, право, що є мірою справедливості, закладеної в природі і держава, як форма природного спілкування людей є свідченням завершеності людини як істоти природно-політичної.

Повага до природного права, напередвизначеної Логосом (Космосем) справедливості знайшло місце не лише у філософських доктринах, а й у політичному житті Давньої Греції. Достатньо згадати про те, що ні один політичний діяч, який би високий статус він не мав, не почував себе вільним від підконтрольності та підзвітності народу.

Навіть авторитетний грецький стратег Перікл, за правління якого Афіни досягли найвищого розквіту, змушений був публічно звітувати народу за перевитрату коштів на будівництво Парфенону.

В римському правовому мисленні, зокрема згідно **Цицерона** (*трактат “Закони”*), природне право — це принципи справедливості, які ніби то впливають із існуючого світового порядку природи речей та природи самої людини. Тобто висувається припущення, що саме у дійсності закладено розумний, “поміркований” світовий порядок, без якого неможливо визначити справедливим чи несправедливим є спільний порядок життя людей.

Кодекс Юстиніана: “Природне право є таким, яким природа навчає всіх живих істот, адже право це є властивим не лише людському роду, а всім живим істотам... є загальновизнаним”.

Відомо, що приватне право у римлян складалося з трьох частин: природне право (*ins naturale*), права народів (*ins gentium*) та цивільного права (*ins civile*). Природне право трактувалося як таке право, “якому природа навчила все живе”. А право народів і цивільне право римляни тісно узалежнювали від природнього, яке мислилось втіленням справедливості як природно-божественного начала, що є спільним для всіх народів.

Юснатуралізм в добу середньовіччя набув християнізовано-теологічне оформлення. Напр., для **Фоми Аквіната** право (*ins*) було вираженням дії справедливості в божественному порядку людського співжиття. Але людська воля, згідно вченню цього мислителя, може зробити правом лише те, що не суперечить природньому праву, яке є спільним для всіх живих істот. Спільне для всіх людей природне право Фома називав правом народів. Всі можливі закони мислитель підводив під “вічний закон”, що був втіленням всезагального закону світобудови і виражав божественний розум в якості абсолютного права і принципу, що керує всіма зв’язками явищ та процесів, відповідає за хід речей у світі загалом.

В добу Нового часу ідею природного права відстоювали **фундатори концепції суспільного договору**. Так, **Г.Гроцій** твердив, що основні правові та конституційні принципи виводяться із головних властивостей людини. Такою базовою властивістю є суспільний інстинкт людини, здатність, схильність людей до спокійної розумно організованої спільності з подібними до себе. На думку **Джона Локка** та **С.Пуфендорфа** базовими властивостями людини є інстинкт самозбереження, що спонукає людей до створення суспільства, захисту інтересів інших тощо.

У вітчизняній філософсько-правовій традиції юснатуралізм теж зайняв провідну позицію. Він був характерний загалом для українського праворозуміння. Це зумовлено історико-культурними, соціальними та ментальними особливостями українського національного типу.

Найважливішими ментальними цінностями українців були воля та прагнення до правди, що втілює природне право.

Українець віками був підневільним, а тому закони, писані норми як вираження примусу, насильства над людиною ним сприймалися і сприймаються не особливо прихильно. Українці завжди намагалися гармонійно співіснувати з природою, жити “відповідно до природи речей”. І нині вони мають, не зважаючи на довгий соціалістично-атеїстичний експеримент над собою, сильні релігійні традиції. Нині можемо констатувати, що юснатуралістична традиція в нашій правовій культурі має понад тисячолітню історію.

Доцільно наголосити, що доволі міцною була юснатуралістична традиція в українській правовій думці, починаючи з княжої доби. На звичаєвому праві ґрунтувалася “Руська Правда”.

Юснатуралізм широко поширився на українських землях в XVI ст. і надовго закріпився в українській філософсько-правовій думці. Чималий внесок у її ствердження було зроблено **С.Оріховським**, який чи не випередив західно-європейських мислителів, відстоюючи концепцію природніх прав людини. В

подальшому юснатуралістичний тип праворозуміння розвивали **К. Транквіліон-Ставровецький, Х. Філалет, брати Смотрицькі, брати Зизанії, П. Могила, П. Орлик, С. Яворський, Г. Кониський, Г. Сковорода, автор “Історії Русів”, М. Костомаров, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, М. Грушевський, М. Міхновський та багато інших.**

Так, у творах **П. Русина (XV ст.), у творах К. Транквіліона-Ставровецького (XVI ст.)** звучать думки про природні права людини, витoki яких у Богові, суспільне життя має ґрунтуватися, на думку мислителя, на засадах природної рівності людей [35]. А в **“Апокрисісі” Х. Філалета** піднімається проблема рівних прав людини, витoki яких в природі та Богові. Тут не звучать ідеї обмеження державної влади, заперечення свавілля держави по відношенню до громадянства, походження держави із суспільного договору, контролю цієї влади “судові подданих” [36].

У творах **П. Могили** звучить ідея здійснення державної влади відповідно до вимог природи та божественної справедливості. А політичні трактати **професора Києво-Могилянської академії Мануїла Козачинського “Цивільна політика” та “Воєнна політика”** були побудовані на правових ідеях Фоми Аквінського та Юста Ліпсія.

У творах **М. Козачинського** природне право та природний закон трактуються як “актуальні вказівки для свідомості та совісті”, “іскра здорового глузду, що виконує роль судді вчинків”. Природний закон вічний і не порушний, змінити його не дано навіть Богові. Відстоюючи ідею незалежного суду, М. Козачинський стверджував, що суддя є “розпізнавач причини”, у його совість природний закон уклав збереження невинного (**“Цивільна політика”**).

В XIX та XX ст.ст. українці залишилися також схильні до юснатуралістичних поглядів. Наприклад, в **“Книзі буття українського народу” М. Костомаров** проводить ідею незалежності народу, його приреченості на свободу, оскільки кожний народ, будучи колективною формою існування Світового Духу, не може не бути вільним. Богом, світовим духовним началом, на думку мислителя, так влаштовано людське буття, що воля – це доля кожного народу. Українці винятку не складають. Україна “встане з могили”, неминуче і буде вільною, це лише справа часу.

Український юрист європейського масштабу **С. Дністрянський (1870-1935)** визначив право як “природню правду”. Він, осмислюючи модель “нової держави” в однойменній роботі писав: *“Право як народня правда – се провідний шлях нової держави”*. /.../ *“Не випадково, - продовжував він, – наше право правдою зветься; воно є правдою цілого народу. Сам нарід творив собі право (мовиться про звичаєве право. – авт.) – так він зрозумів правду в суспільному житті, так він зрозумів ідею справедливості”*.

С. Дністрянський належав до таких правознавців, які добре знали надбання західно-європейської правової культури. В його творах є посилення на Арістотеля та Платона, на Локка та Монтеск’є, Руссо та Блекстона. Ідею верховенства народу з його правами над державою він виводив з теорії

природних прав людини та суспільного договору. Закони, які видає держава “не тільки мусять находити лише невеличку частину тих правних постанов, якими кермуватиметься нарід у своїй державі. Поза сферою законів, /.../ мусить залишитися сфера внутрішньої творчості звичаєвого права”, – писав мислитель. В “Теорії Конституції” він наголошував, що державні закони мають обов’язок берегти” основні права людини .

Українці донині є традиційним в значній мірі суспільством, до ринкових відносин, які руйнують традиційні регулятори життя, українці лише почали рухатися. Ця традиційність мислення, кодів поведінки дуже сприяло збереженню звичаєвого права і неприхильність до державно-позитивного, тим паче, що держави власної наш народ кілька віків не мав, а шанувати чужу владу і такі нав’язані неправові закони народу, природно, не хотілося – де могли, обходилися звичаєм, до суду йшли неохоче. Та й в нашу ментальність закладено неприхильність українця до чіткої, визначеної форми в усьому, право винятку не складає – норма писаного права, що є схемою з чіткими обрисами того, що можна і не можна (а більше було того, що не можна!) не можна складати цінність для українця, який дуже любить бути “сам собі пан”, все життя прагне волі, бо без неї “нема долі” (Т. Шевченко). Добре було б нинішній українській державній владі зважити на цю прихильність українців до юснатуралістичних поглядів, які так добре простежуються по різних складових нашої культури, і не випробовувати терпіння народу неправовим законодавчим масивом, якого у нас нині так багато.

Підсумовуючи, слід відмітити, що природньооправовому типу праворозуміння характерне наступне розуміння права.

- ***Право об’єктивне по відношенню до закону в силу своєї природності; закон є явище штучне, суб’єктивне, тимчасове.***
- ***Право є первинне і визначальне стосовно закону, який мислиться вторинним, похідним від права. А отже, право мислиться як безумовно первинне органічне і правильне, істинне, добре, моральне, а закон, як штучне, вороже, неправильне, руйнівне тощо. Закону в межах цього принципу відмовлено в юридичності, а природне право є істинно правом в класичному розумінні цього слова. Щоб закон став юридичним явищем, він має відповідати природному праву, узгоджуватися з ним.***
- ***Право — є сукупність загальних принципів, які втілюють і відображають найважливіші життєві цінності, інтереси та потреби людей, і є визначальним стосовно позитивного (державного) права. До таких найважливіших принципів відносять: принцип справедливості, добра, спільного блага, індивідуальної свободи, абсолютної цінності людського життя тощо. Порухення цих принципів, нехтування ними веде до соціальних конфліктів, дисгармонії в людських стосунках, руйнації особистості та й загалом нищення людини, соціальності та культури.***
- ***Справедливість — є принцип космічного буття, абсолютного, універсального начала як абсолютна цінність, що є метою права. (Для***

позитивного права абсолютну цінність має лише те, що в якості абсолютної цінності оголошено державою).

- *Через норми і принципи природного права індивідуальна правосвідомість зв'язує себе з космосом, з універсальними, загальними законами буття (в легістському праворозумінні — лише з державою).*
- *Природне право знаходить своє відображення в неписаному вигляді у змісті релігійних і етичних вимог, тобто воно пов'язане з етикою та релігією (в легізмі — в приписах позитивного права).*
- *Права людини на життя, свободу та власність вважаються такими, що “видані” людині розумом, природою та Богом і з'являються разом із появою людини на світ, а тому оголошені невідчужуваними. (В позитивному праві ці права вважаються “виданими” людині державою в тій мірі і в тому порядку, в якому держава вважає за потрібне їх “видати”. Держава, якщо вважає за потрібне, може їх і відібрати).*
- *Через релігійно-метафізичне та етичне підґрунтя природне право пов'язує себе з культурою, багатьма її цінностями, в той час як позитивне право є швидше явище цивілізації, а не культури. В той час як природне право апелює до всього нормативно-культурного поля, позитивне право схильне себе від нього відмежовувати.*

Загалом же природне право може з позитивним частково співпадати, а може і не співпадати. Якщо співпадає, то це, звичайно, для суспільства дуже бажаний варіант розвитку правової сфери, і, навпаки, якщо розходження між ними дуже значні, то це тривожний сигнал для громадян і політиків. *Великою заслугою природно-правової доктрини є те, що в ній звучить постійне звертання до етико-моральних та релігійно-метафізичних засад людського буття, а, отже, ця традиція постійно апелює до високих людських ідеалів добра, краси, справедливості, істини.* Позитивно-правовий підхід позбавлений такої апеляції і в цьому його небезпека, бо в кінцевому підсумку, позитивне право може взагалі забути, задля чого воно існує.

В нинішньому світі ідуть глобалізаційні та інтеграційні процеси, і однією із глобальних тенденцій розвитку права в цих умовах є *зближення права позитивного та природного*. Цю тенденцію можна простежити на правовому розвитку Європейського Союзу, країн, що входять в нього. Наприклад, проблема прав людини в праві ЄС та Ради Європи вирішується загалом на засадах природно-правового розуміння права прецедентним шляхом. Світ єдиний і цілісний, і людині немає жодного сенсу відривати себе від нього і, тим більше протиставляти себе йому. Навпаки, гармонійне співіснування всіх форм буття, в т.ч. і людського, — це благо для всього живого.

Легісти критикували природно-правову традицію за універсалізацію предмета дослідження, який в цій традиції розширюється настільки, що вбирає в себе всю світобудову і всю метафізичну реальність. Між тим, саме ця особливість є чи не найсильнішим місцем в юснатуралізмі. Легістське розсудкове мислення не здатне досягнути світ як єдиний і цілісний, де кожний елемент пов'язаний з

іншим, де право відчуває на собі впливи найрізноманітніших чинників і виступає як невід'ємний елемент буття загалом. Юснатуралістичне мислення, навпаки, може це зробити і успішно робить, воно демонструє розумний раціоналізм, розглядаючи право у взаємозв'язках та взаємовпливах не лише в соціальному, а й метафізичному й онтологічному контексті. В легістсько-позитивістському праворозумінні право препароване настільки, що не виходить за межі соціальної реальності, набуває суто прикладного, інструментального значення, що дуже збіднює його, робить частковим, механістичним утворенням. Тому юснатуралістичне трактування права, дослідження його не лише в суто прикладному значенні, але й у генетично-детермінаційних зв'язках з тим підґрунтям що породжує його, є значно продуктивнішим підходом.

Лібертарно-юридичний тип праворозуміння.

Лібертарно-юридичний тип праворозуміння сформувався в кінці ХХ ст., а автором її прийнято вважати відомого російського вченого, дослідника в галузі філософії права **В.Нерсисянца**.

Назва "**лібертарний**" походить від латинського слова *libertas*, що в перекладі означає "**свобода**". Це й лягло в основу цієї концепції.

Основні ідеї лібертарно-юридичного типу праворозуміння можна викласти в наступних положеннях:

- **З одного боку, право — це принцип формальної рівності, форма фактичних відносин; право — це всезагальна справедливість.**
- **З іншого — владна загальнообов'язковість закону як виразу права у визначеному місці та просторі.**

На відміну від легістського типу праворозуміння в юридично-лібертарному підході до праворозуміння робиться наголос не на владно-імперативній, вольовій сутності права (право послане владою для того, щоб його веління безупинно виконувати), а на його формально-змістовному наповненні свободою, рівністю і справедливістю.

Ця характеристика права визначає його відмінність від закону. Точніше:

Право — це об'єктивне, незалежне від законодавця, історично і логічно передуюче закону явище.

А **закон** — це правове явище і форма вираження права.

Звідси постає проблема: як зрозуміти різницю між правом і законом?

Відомо, що **закони** бувають **правові** і **неправові**.

Неправові закони — це такі, що не вбирають в себе вищезазначених рис: формальної рівності, необхідної і загальнообов'язкової свободи та всезагальної справедливості.

Правові закони — це право, що отримало законну силу, набуло офіційної форми визнання. Тобто, лише у випадку правового закону право і закон

співпадають. Отже, **правовий закон** — це позитивне право, що володіє об'єктивними характеристиками права.

Таким чином, не будь-який закон може називатися правом, бо він може бути усуціль свавільним приписом держави.

Отже, в межах лібертарно-юридичного підходу підкреслюється взаємозв'язок сутності і явища в праві:

- **об'єктивна правова сутність (формальна рівність) — це сутність певного реального правового явища (встановленого державою загальнообов'язкового закону, який виражає якості і вимоги принципу формальної рівності);**
- **правове явище — це загальнообов'язковий закон, який виражає якості і вимоги принципу формальної рівності).**

З вищезазначеного, правова сутність (формальна рівність) проявляє себе в загальнообов'язковому законі, а правове явище (загальнообов'язковий закон) проявляє і виражає правову сутність (формальну рівність) у зовнішній реальній дійсності. Таким чином, згідно лібертарно-юридичного розуміння права: **право — це всезагальна і необхідна форма свободи людей**, а свобода в соціальному можлива і діє лише як право, лише в формі права.